

ŞİİRT MEDRESELERİNDE İCÂZETNÂME SONRASI OKUTULAN ESERLER VE İÇERİKLERİ

Uğur Erman*

ÖZET

Medreseler günümüze kadar varlığını devam ettiren eğitim kurumlarından biridir. İslam âlemi yüzyıllar boyu bu kurumlar vasıtasıyla eğitim sistemini yürütmüştür. Bu kurumların müfredatları zaman ve zemine göre değişebilmiştir. Belirlenen müfredatı bitiren öğrenciye İcâzetnâme adı altında diploma verilmiştir. İş bu makalede Siirt medreselerinde İcâzetnâme sonrası okutulan eserlerin müelliflerine, hangi konuda kaleme alındığına ve içeriklerine değinilmiştir. Bu makalede gaye; bahse konu olan medreselerde icâzetnâme sonrası ağırlıklı olarak okutulan eserlerin muhtevasının gerek insanımız gerekse bilim insanımız tarafından bilinmesine ve alanında mütehasıs olan akademisyenlerin bu konuda yapacakları çalışmalarına kaynaklık etmesidir.

Anahtar kelimeler: Siirt, Eğitim, Medrese, İcâzetnâme, Müellif, Eser.

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ugurerman@siirt.edu.tr.

Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Sonrası Okutulan Eserler ve İçerikleri

THE BOOKS TAUGHT IN SIIRT'S MADRASAH AFTER RECEIVING A DIPLOMA AND THEIR CONTENTS

ABSTRACT

Madrasahs are one of the institutions that continue to exist until today. The Islamic world has carried out its education system through these institutions for centuries. The curriculum of these institutions has changed according to time and circumstances. When the student has finished the curriculum, a diploma called "icâzetnâme" has been given. In this article, the authors and contents of books taught after graduation in Siirt madrasahs have been examined. The purpose of this article is to reveal the contents of the books taught after graduation in the madrasahs and to be the source of the studies in this area.

Keywords: Siirt, education, madrasah, İcazetname, author, work

GİRİŞ

İslam dininde eğitim Kurân'ın inmesiyle beraber başlamıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber (a.s.), vahiy kriterleri ölçüsünde insanların duygu, düşünce ve davranışlarını değiştirmeye çalışıyordu. Bu da eğitim sayesinde oluyordu ki İslam'ın ilk emri oku olması hasebiyle İslam eğitime büyük ehemmiyet vermiştir. Zaten Kur'ân ayetleri de eğitim kurumunun ne kadar ehemmiyetli olduğuna vurgu yapmaktadır.²

İslam öncesi Arap toplumunda bilgi ve inanç konusundaki ölçsüzlük bu devrin Câhiliyye devri olarak anılmasına sebep olmuştur. Bu dönemde okuma ve yazma bilenlerin azlığı bu gerçeği göstermektedir. Hatta vahiy nazil olduğu dönemlerde bile okuma yazma bilenlerin sayısının on yedi olduğu bilinmektedir.³

Hz. Peygamber dönemine gelindiğinde ise Dâru'l-Erkâm önemli bir eğitim merkezi haline gelmiş, Hz. Peygamber burayı vahyin eğitim merkezi haline getirmiştir. Hicretten sonra ise Mescid-i nebevî hem ibadet yeri, hem eğitim faaliyetleri hem de diğer birçok faaliyetin uygulama alanı olmuştur. Nitekim Cabir b. Abdullah'ın bu mescitte ilim halakaları oluşturduğu bildirilmiştir.⁴ Yine bu dönemde eğitim için kurulan Suffa hem barınma yeri, hem de insanların eğitim ihtiyacını gideren yüksek âlim zümresini yetiştiren önemli ilmi bir mekân haline gelmiştir.⁵ Bu dönemde Küttâb denilen eğitim kurumlarının olduğu da unutulmamalıdır. Bu kurumlar daha sonraki devirlerde de gelişerek varlığını devam ettirmiş, Hz. Ömer devrinde bu kurumlarda Kur'ân-ı kerim, temel dini bilgilerin yanı sıra yüzme, binicilik, yazı öğretildiği rivayet edilmiştir.⁶

İslam dünyasında medreselerin kurulduğu döneme kadar eğitim genellikle cami ve mescit merkezli icra ediliyordu. Yani eğitim örgün değil yaygın eğitim türü şeklinde devam etmekteydi. Camiler, hükümdar sarayları ileri düzeyde ilmi tartışmaların yapıldığı mekânlar olmuştur.⁷ İlim tahsili ve özellikle hadis öğrenmek için yapılan yolculuklar(Rihle) gelenek haline gelmiştir.⁸

2 Konu ile ilgili ayetler için bkz. Kuran-ı Kerim, Zümer, 8-9; Nahl, 78; Tevbe, 122; Alak 3-5.

3 *Din Eğitimi*, Mustafa Köylü- Nurullah Altaş (ed.), Ensar Yay., İstanbul 2014, s. 25.

4 Celaleddin es-Suyûtî, *Hüsni'l Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kahire*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1387/1967, c. I, s. 181.

5 Mustafa Baktır, "Suffe", *DİA*, c. XXXVII, s. 470.

6 Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Şakir Gözütök, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*, Fecr yay., Ankara 2002.

7 *Din Eğitimi*, Mustafa Köylü- Nurullah Altaş (ed.), s.29.

8 İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket ala Kitabi İbni's-Salah*, Thk. Rebî b. Hâdî, İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmi (Nşr.), Medine 1404/1984, c. I, s. 37.

Emevîler devrinde islâmî fetihlerin artmasıyla beraber tefsir, hadis, fıkıh, kelam ekolleri ilk nüvelerini vermeye başlamış, önemli eserler kaleme alınmıştır. Bu dönem de eğitim bir önceki döneme göre daha gelişmiş bir vaziyetteydi. Şam Emeviye (Ümeyye) Camii bu dönem de eğitim merkezi haline gelmiş, ilim ve fikrin inşasında yabancı kültürlerin tesiri görülmeye başlandı.⁹

Abbasiler devrine gelindiğinde ise camiler eğitim ve öğretim işlevini devam ettirmiş, bu dönemde tercüme faaliyetlerinin artması Bağdat'ta Beytü'l-Hikme'nin kurulmasına vesile olmuştur. Özellikle halife Mansûr tercüme faaliyetinin alanını genişletmiş, hadis, fıkıh, dil ve edebiyat gibi geleneksel ilimlerin yanı sıra mantık, felsefe, matematik, geometri, astronomi ve tıp gibi alanlarda da tercümeleler yaptırmıştır.¹⁰ Abbasi halifesi Me'mûn zamanında ise tercüme faaliyetleri en parlak devrini yaşamıştır. "Abbâsiler devrinde eğitimle ilgili gelişmelerden biri de kitapçı dükkânları ve kütüphanelerin çoğalmasındır. Bu dükkânların sahipleri sadece tâcir değil aynı zamanda kültürlü ve bilgili insanlardı; dükkânları öğrenci ve bilginlerin toplandığı yerler durumundaydı."¹¹ Anlaşılabacağı üzere Selçuklular devrine kadar camiler, kütüphaneler, mescitler, hükümdar sarayları eğitim ve öğretimin merkezi konumundaydı. Eğitim buralar vasıtasıyla halka aktarılıyordu.

Medreseler kurulduktan sonra artık eğitim ve öğretim bu merkezlerde verilmeye başlanmıştır. Medreselerin ilk defa ne zaman, neden niçin çıktığı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Selçukluların Bağdat'a girmeleriyle birlikte şîi ekole karşı sünî fikri hâkim kılmak için eğitim müesseselerine ihtiyaç olduğu fark edilmiş, Eğitim ve öğretimin bu devirde medreselerde yapılmaya başlanmıştır.¹² Medresede eğitim geleneği gerek Fatımiler, gerek Eyyubiler gerekse Memlukler devrinde gelişerek devam etmiştir.

Osmanlılar devrinde ise medreseler daha da gelişerek dinî ilimlerin yanında mantık, belâgat, lûgat, nahiv, matematik, astronomi, felsefe, tarih ve coğrafya gibi ilimler de okutuluyordu. Ayrıca "Osmanlılar'da yeni fethedilen yerleşim birimlerine medrese inşası da yerleşmiş bir âdetti. Osmanlı idaresine giren yerlerde medrese teşkili sadece eğitim amacına değil İslâm dini ve kültürünün yaygınlaşmasına, devlet, aydın ve halk uzlaşmasının teminine ve yönetimin toplumlara benimsetilmesine de yardımcı oluyordu."¹³ Medreseler Osmanlı zamanında en

9 Ziya Kazıcı-Halis Ayhan, "Talim ve Terbiye", *DİA*, XXXIX, 517.

10 Mahmut Kaya, "Beytü'l-Hikme", *DİA*, VI, 89.

11 Ziya Kazıcı-Halis Ayhan, "Talim ve Terbiye", *DİA*, XXXIX, 517.

12 Abdülkerim Özyayın, "Nizâmülmülk", *DİA*, XXXIII, 195; ayrıca konu ile ilgili bir makale için bkz. Kasım KOCAMAN, "Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler" *İMAD (İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi)*, Cilt 2, Sayı 3, 2017.

13 Mehmet İpşirli, "Medrese", *DİA*, XXVIII, 328.

parlak devrini yaşamışsa da XIX. yüzyılda II. Mahmud ve II. Abdülhamid dönemlerinde eğitim konusunda ıslahat ve yenilikler yapılırken medreseler ihmal edilmiş, 3 Mart 1340 (1924) tarihli Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile Maarif Vekâleti'ne devredilmiş ve bütün medreseler kapatılmıştır.¹⁴

Ancak medrese eğitimi, gayr-i resmi olarak günümüze kadar hayırsever insanların maddî desteği ve klasik medrese eğitimini almış müderrislerin/hocaların çabalarıyla ülkemizin farklı yerlerinde az da olsa devam ettirilmeye çalışılmıştır. Tarihi geçmişi çok eskilere dayanan medreselerin bulunduğu yerlerin başında da Siirt gelmektedir.

1 . Siirt Medreselerinde İcâzetname Sonrası Okutulan Eserler ve İçerikleri

Siirt medreseleri denildiğinde akla ilk gelen Aydınlar/Tillo medreseleridir. Bu medreseler bir asra yakın halka dini ve ahlaki alanda eğitim vermektedir. Bu medreselerin takip ettiği belirli bir müfredat bulunmaktadır. Bu müfredat dil ve lügat ilimleri ağırlıklı olmak üzere şeri ilimler, mantık, münazara ayrıca hat/yazı ilimlerinden müteşekkildir.

Bu medreselere öğrenci kabulü için belirli bir metot takip edilmektedir. İsteyen öğrenciye önce Kur'an-ı Kerim'i hıfz etme fırsatı verilir. Bu aşamadan sonra öğrenci Arapça eğitimi veren medreseye gönderilir. Öğrenci bu medresede icâzetname öncesi belirlenen kitapları ezberleyerek bitirir.¹⁵ Eğitim süresi takriben yedi yıldır. Bu eğitim süresi içerisinde sarf, nahiv, mantık, belâğât, münazara gibi ilimler hakkında belirlenen kitaplar takip edilmek suretiyle öğrenciye ders verilir. Öğrenci bu kitapları bitirdikten sonra bir diploma nev'inden olan icâzetname almaya hak kazanır. Sıra kitapları bittikten sonra tefsir, hadis, fıkıh, kelim alanında da eserler okutulur. Ancak icâzetnâme sonrası okunan bu kitapların okunma zorunluluğu bulunmamaktadır.¹⁶

Bu medreselerde özellikle Tillo da bulunan Mucâhidiyye medresesinde tefsir, hadis, fıkıh, akait, tasavvuf gibi alanlarda toplu dersler icra edilmektedir. Bu dersler alanında uzman müderrisler tarafından verilmektedir. Ancak bu derslere katılım zorunlu tutulmamaktadır. Bu medresede her gün ikindi namazından sonra

14 Mehmet İpşirli, "Medrese", XXVIII, 332.

15 Siirt medreselerinde okutulan İcâzetname öncesi okutulan eserler ve içerikleri için bkz. Uğur Erman, "Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri", Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, cilt: III, sayı: 1, s. 135-172.

16 Konu ile ilgili makale için bkz. Adnan Memduhoğlu, "Geçmişten Günümüze Tillo Medresesi", Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012, 2013, cilt: II, s. 135-149.

hadis ve tasavvuf dersleri yapılmaktadır. Bu dersler Molla Burhâneddin Mücâhidî tarafından yönetilmektedir.

Siirt medreselerinde öğrenci icâzetnâme öncesi belirlenen müfredat programında bulunan kitapları belirli bir sıra ile takip eder. Okunan her kitapla ilgili öğrenci imtihana tabi tutulur. Bu imtihanda başarılı olması durumunda bir üst kitaba geçer. Nihayet öğrenci daha önceden belirlenen sıra kitaplarını bitirdikten sonra icâzetnâme almaya hak kazanır. İcâzetnâme alan talebe medresede kalmaya devam etmeye karar verdiği takdirde tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi alanlarda okumalarına devam eder. Bu alanlarda icâzetname sonrası medreseden medreseye değişkenlik arz eden eserler okutulmakta ise de biz sadece ağırlıklı olarak okutulan eserlerin içeriğinden bahsedeceğiz. Bu meyanda genel itibarıyla Siirt medreselerinde icâzetnâme sonrasında okutulan kitapları şöyle sıralayabiliriz:

1. Tâcuddîn Ebu'n-Nasr b. Takiyyuddin Abdulvehhâb es-Sübki (ö.771/1370) *Cem'u'l-Cevâmi'*.
2. Abdullah b. Amr b. Muhammed el-Beyzâvî eş-Şîrâzî (ö.685/1286) *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*.
3. Celâluddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî (ö.864/1459) ve Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî (ö.911/1505) *Tefsîrü'l-Celâleyn*.
4. Yahya b. Şeref Muhyiddin Ebu Zekeriyâ en-Nevevî ed-Dimeşkî (ö.677/1278) *Minhâcu't-Tâlibîn*.
5. İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî (ö.1277/1860) *Hâşiyetu'l-Bâcûrî*.
6. Osman b. Muhammed el-Bekrî ed-Dimyâtî (ö.1300/1883) *İânetu't-Tâlibîn*.
7. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî el-Bağdadî (ö.428/1037) *Muhtasaru'l-Kudûrî*.
8. Hasan b. Ammâr b. Ali el-Mırî (ö.1069/1659) *Nûru'l-İzâh*.
9. Abdulğani b. Tâlib el-Meydanî ed-Dimeşkî, (ö.1298/1881) *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*.
10. Ali b. İbrahim b. Ahmed el-Halebî (ö.1044/1635) *es-Sîretu'l-Halebiyye*.
11. Ahmed Zeyni Dahlân (ö. 1304/1886) *es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âsâru'l-Muhammediyye*.
12. Bedreddin Sancar (d.1925/...), *Ebdeu'l-Beyân li-Cemii Âyi'l-Kurân*.

13. Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî (ö. 1041/1631) *Cevheretü't-Tevhîd*.
14. İbrahim Hakkı Erzurûmî “*Akîdetu'l-İman*”.

1.1. el-Verakât

Eser İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbüri (ö. 478/1085) tarafından kaleme alınmış Fıkıh Usulü dalında yazılan bir eserdir. Tillo Mücâhidiyye müderrislerinden Abdülbaki Yahyaoğlu ile yaptığımız şifahi görüşmeden elde ettiğimiz bilgilere göre bu eser bazen sıra kitabı olarak okutulmakta bazen de icazetname sonrası okutulan eserlerdendir.

Eserde fıkıh usulü kâideleri Kısa ve öz bir şekilde anlatılmıştır. Müellif bu kitapta Usûlu'l-fıkhın tarifi, hükümlerin çeşitleri¹⁷, fıkhın tarifi, ilim-zan ve şek arasındaki farklar¹⁸, kelamın kısımları¹⁹, emir²⁰, nehiy²¹, âmm ve hâss²², mücmel ve mübeyyen²³, zahir ve müevvel²⁴, fiiller²⁵, İkrâr²⁶, nesih²⁷, icmâ²⁸, haberler²⁹, kıyâs³⁰, hazr ve ibâhe³¹, tertîbu'l edille³², müftî'nin şartları³³, müstefî'nin şartları³⁴ ve ictihât³⁵ konularını işler. Eser Adnan Memduhoğlu tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.³⁶

17 İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbüri, *el-Verakât* (Celâluddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahalli eş-Şafîi, Şerhu'l-Verakât fi Usûli'l- Fıkh İçinde), (İstanbul: Hâşemî Yayınları 2013), s14-17.

18 Cüveynî, *el-Verakât*, s.16.

19 Cüveynî, *el-Verakât*, s.18.

20 Cüveynî, *el-Verakât*, s.20.

21 Cüveynî, *el-Verakât*, s.22.

22 Cüveynî, *el-Verakât*, s.23-25.

23 Cüveynî, *el-Verakât*, s.26.

24 Cüveynî, *el-Verakât*, s.27.

25 Cüveynî, *el-Verakât*, s.28.

26 Cüveynî, *el-Verakât*, s.29.

27 Cüveynî, *el-Verakât*, s.33.

28 Cüveynî, *el-Verakât*, s.35.

29 Cüveynî, *el-Verakât*, s.36.

30 Cüveynî, *el-Verakât*, s.38.

31 Cüveynî, *el-Verakât*, s.40.

32 Cüveynî, *el-Verakât*, s.41.

33 Cüveynî, *el-Verakât*, s.41.

34 Cüveynî, *el-Verakât*, s.42.

35 Cüveynî, *el-Verakât*, s.43. Eserle ilgili bkz. Uğur Erman, “*Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri*”, s. 167-168.

36 Adnan Memduhoğlu, *el-Verakât Fıkıh Usulü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.

1.2. Cem'u'l-Cevâmi'

Fıkıh Usûlü konularını ihtiva eden bu eser Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübki (ö. 771/1370) tarafından telif edilmiştir.³⁷

Kitap önce fıkıh usulünün tarifini yaparak “mükaddimât” üzerine konuşmakla başlar. Daha sonra müellif “mes’ele” başlığı altında bazı usul meseleleri üzerinde durur. Bunlar: el-hüsnü'l-me'zûn meselesi, câizü't-terk leyse bivâcibin meselesi, el-Emru bi vahidin min eşyâin meselesi, Ferdü'l-kifâye meselesi, öğle vaktinin tümünün edâ vakti olması meselesi, vacibin kendisi olmadan tamamlanmadığı makdûr meselesi, mutlak emir mekrûha şamil olmaz meselesi, Mühallâ teklifin cevâzı meselesi, şer'i şartın husûlü, teklifin sıhhati için şart olmaması meselesi, ancak fülle teklif olur meselesi, teklif sahih olup memura eserinin malum olması meselesi.³⁸

Bu mesâilden sonra hâtîme diye bir konu gelir. Hâtîmeden sonra Birinci kitap gelir. Bu kitabın konusu; Kitap (Kur'an) ve Ekvâl mebâhisi hakkındadır.

Bu kitapta şu kısımlar yer alır.

a- el-Mantûk ve'l Mefhûm: Bu başlığın altında müellif mefhûm'un hüccet oluşu, Ebu ayan ve Âmidî'nin bu konudaki görüşleri, muhkem ve müteşâbih konuları, lügatlerin Cumhur ve İbn-i Fûrek'e göre tevkîfi oluşu, lafız ve mana, iştikâk, müterâdif, müşterek, müşterekin aynı anda iki manaya itlâkının sahih olması meselesi gibi konuları işlenmiştir.

b- Hakikat ve Mecâz Bahsi: Müellif bu başlık altında mu'rab, lafız ya hakikattir ya da mecazdır konusu ve kinaye konularını işler.

c- Harfler: Müellif bu başlık altında bir takım harfler ve manalarını işler.

d- Emir: Müellif bu başlık altında emrin hâs sığasının varlığı hakkındaki ihtilafa değinir. Emrin mahiyetin talebi için olduğuna değindikten sonra Râzi, Şîrâzî ve Kadî Abdulcabbâr'a göre emrin kazayı gerektirdiği konusuna değinir. Sonra emr-i nefis meselesi ile peş peşe olmayan iki emir meselesini açıklar.

e- Nehiy ve Âmm meselesi

f- Tahsis ve Muhassîs: Müellif bu başlık altında amelde hass müteahhirse Âmmın nehy olacağını ifade eder.

37 İbrahim Harrânî, İbrahim el-Harrânî, *Tuhfetu'l-İhvâni'l-Medresiyye fi Terâcimi Ba'di Musannif'i'l Kutub'i'd-Dirâsiyye*, ts. 1427, s.185-191.

38 Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübki, *Cemu'l-Cevâmi'*, Dâru İbn-i Hazm, Beyrût: 1426/2005, s.5-10.

g- Mutlak ve Müfid: Müellif bu başlık altında mutlak ve müfidin âmm ve hâss gibi olduğuna değinir.

h- Zâhir ve Müevvel

ı- Mücmel ve Beyân

i- Nesh Meselesi

j- Hâtîme³⁹

Müellif, Birinci kitapta bu konulara değindikten sonra ikinci kitaba geçer.

İkinci kitabın konusu Sünnet'tir. Müellif daha sonra Âhâd haberle fetva ve şehâdâtta amelin vâcib olduğunu, aslın fer'î tekzîbinin mervîyi düşürmeyeceğini, mecnûn ve kâfirin rivayetlerinin kabul edilemeyeceğini, sahâbinin tarifini, mürsel hadisın manayla nakli meselesini ve sahabi kavlinin hüccet olması meselesini işlemiştir.⁴⁰

Müellif Üçüncü kitapta ise, İcmâ bahsine değinir. Sahih icmânın mümkün olduğunu ispatlamaya çalışır ve bu kitabı Hâtîme ile bitirir.⁴¹

Müellif dördüncü Kitapta ise, Kıyâs bahsini işler. Bu kitabın alt bölümlerinde

İllet yollarına, asl ile fer' arasındaki münâsebetin mefsede ile bozulacağına değindikten sonra bu kitabı iki hatime ile bitirir.⁴²

Müellif beşinci kitapta ise, İstidlâl konusunu işler. Bu kitabın alt bölümlerinde istikrâ, istishâb, Hz. Peygamber(a.s.)'in nübüvvetten önceki ibadeti, istihsân, ilham, sahabinin diğer sahabeye karşı kavlinin delil olmayacağı bahsine değinir. Hatime bölümünde ise Yakîn/kesin bilginin şeklen zail olmayacağı konusuna değinir.⁴³

Altıncı kitapta ise müellif, teâdül ve tercîh konusunu işler.⁴⁴ Yedinci kitapta ise, İctihâd konusunu işler.⁴⁵ Bu kitabın alt bölümlerinde; akliyyât'larda isabet edenin tek şahıs olabileceğini, taklit, vakıânın sübûtu, taklîdu'l-fuzûli, tefrî' ve tercîh yapabilenin fetva verebileceği, usûl-u dinde taklit konularına değinir.⁴⁶ Hatime bölümünde ise, Tasavvufun başlangıcı konusuna değinerek kitabı bitirir.⁴⁷

39 Tâcuddîn es-Sübkî, s.11-32.

40 Tâcuddîn es-Sübkî, s.33-40.

41 Tâcuddîn es-Sübkî, s.41-43.

42 Tâcuddîn es-Sübkî, s.44-56.

43 Tâcuddîn es-Sübkî, s.57-60.

44 Tâcuddîn es-Sübkî, s.61-64.

45 Tâcuddîn es-Sübkî, s.65.

46 Tâcuddîn es-Sübkî, s.65-72.

47 Tâcuddîn es-Sübkî, s.72-74;

1.3 Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil

Eser tefsir alanında yazılan önemli kaynaklardandır. Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'ye (ö. 685/1286) aittir. Müellif Eş'arî kelamcısı ve Şâfiî fakihi kabul edilmiştir. Bu eser onun tefsirciliğini gösteren en önemli kaynak olup bir icaz harikası olarak kabul edilmiştir. Müellif eserde kendinden önce kaleme alınan tefsir eserlerini özetleyerek yaptığı yorumların yanı sıra sarf ve nahiv kaidelerine dayanarak bir takım açıklamalarda bulunmuştur.⁴⁸

Müellif eserin mukaddimesinde tefsir alanında sahabe, tâbiûn ve bunların dışında yer alan selef âlimlerinin görüşlerine yer veren, itimat edilen kurrâlardan nakledilen şaz kıraatler dâhil kıraat vücûhlarının zikredildiği, belagat yönlerinin açıklandığı bit tefsir yazmaya karar verdiğini ancak bu konuda fazla bilgi sahibi olmadığını düşünerek vazgeçtiğini ifade etmiştir. Yine onun ifadesine göre yaşlılık devrinde yaptığı bir istihareye dayanarak bu eseri kaleme aldığını ifade etmiştir.⁴⁹

Rağîb el-İsfâhânî'nin el-Müfredât'ı, Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı ve Fahreddin er-Râzî'nin Mefatihu'l-Ğayb'ı bu eserin en önemli kaynaklarıdır.⁵⁰ Müfessir kelimelerin türemesiyle beraber meydana gelen değişik anlamları tespit ederken Rağîb el-İsfâhânî'nin el-Müfredat adlı eserinden, fıkıh, kelam, mantık, felsefe ve tabiat ilimlerinde Fahreddin er-Râzî'nin Mefatihu'l-Ğayb'ı adlı eserinden⁵¹, Kur'an'ın i'câzı, vücûh, elfâz ve terkiplerin edebi tahlili, dil ve belâğât kaideleri ile Fezâilu's-suver/surelerin faziletleri ve mutezilenin görüşleri konusunda Zemahşerî'nin el-Keşşaf adlı eserinden istifade etmiştir. Bununla beraber müellif keşşaftan fazlaca iktibas yaptığından bu eser Keşşaf adlı eserin muhtasarı olarak kabul edilmiştir.⁵²

Eserde müellif rivayet ve dirayet metotlarını kullanarak tefsir yapmıştır. Ayetler açılırken diğer ayetlere, hadislere sahabe ve tâbiûn sözlerine başvurulmuş, bu görüşlerin zayıf olanlarına روي / روي kavramlarıyla işaret edilmiştir.⁵³ Ayrıca eserde kendinden önceki müfessirlerin görüşlerine yer vermek suretiyle

48 Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", DİA, VI, 100.

49 Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrût 1418, c. I, s. 23.

50 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 12.

51 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 13.

52 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 12-14.

53 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 26, 63 vd.

Arap şiiiriyle istişhâdda bulunmuş, lengüistik kaidelere ve akli delillere dayanarak dirayet metodunu başarılı bir şekilde tefsirine uygulamıştır.⁵⁴

Müellif kelâmî konularla alakalı ayetleri açıklarken mutezile ve ehl-i sünnet arasındaki polemiklere değinmiş, genellikle Ehl-i sünnet'in görüşünü tercih etmiştir.⁵⁵ Ahkâm ayetleri tefsir ederken ise kendisinin amelde bağlı olduğu Şâfiî mezhebinin görüşlerini tercih etmiş ve Hanefilerin görüşlerini eleştirmiştir. Ayrıca müellif kevnî ayetlerle ilgili açıklamalarda bulunarak ilmi tefsir metodunu da uygulamıştır.⁵⁶

Eserin tümüne, Fatiha, Âyetü'l-kürsî ve İhlas sureleri üzerine yazılmış birçok şerh, haşiye ve taliki vardır. Bunların en meşhurları İbn Temcîd, Şeyhzâde Mustafa b. Kocâvî, Abdülhakîm es-Siyâlkûtî, Şehâbeddin el-Hafâcî ve İsmâil b. Muhammed el-Konevî'nin haşiyeleridir.⁵⁷

1.4. Tefsîrî'l-Celâleyn

Celâleddin el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) yarım bırakıp Celâleddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) tamamladığı Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir. "Lübbü't-tefâsîr/ Tefsirlerin Özü" olarak da bilinmektedir. Muhtasar bir şekilde kaleme alınmıştır. Müddessir suresine kadar yapılan tefsir harfleriyle kur'ân ayetlerinin sayısının birbirine eşit olduğu tespit edilmiştir.⁵⁸ Tefsirin ne kadarının kim tarafından tefsir edildiği konusunda farklı nakiller söz konusudur. Kâtip Çelebi'ye göre Bakara suresi ile İsrâ suresi arasında Mahallî, daha sonraki kısmını Suyûtî tefsir etmiştir.⁵⁹

Eser dirayet tefsiri olup sade bir dille yazılmış, ayetler kısa ve anlaşılır bir üslûpla tefsir edilmiştir. Ayetler tefsir edilirken sadece kelimenin müradifi verilerek tercüme edilmiştir.⁶⁰ Bazı ayetlerde ise sadece i'râb yapılmıştır.⁶¹ Eserde kıraat farklılıklarına da hatta şaz kıraatlere de değinilmiştir.⁶² Bazen ayetlerin sebebi nüzulünün ne olduğu açıklanmıştır.⁶³ Müellifler bazen ayetleri ayetlerle⁶⁴, hadis-

54 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 141.

55 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 37.

56 el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 6.

57 İsmail Cerrahoğlu, "Envâru't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil", *DİA*, XI, 261.

58 Mustafa b. Abdillâh Kâtip Çelebi, *Keşfu'z Zünûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l Müsennâ, Bağdat 1941, c. I, s.445.

59 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z Zünûn*, I, 445.

60 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrî'l-Celâleyn*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire ts., s.97.

61 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrî'l-Celâleyn*, s.2.

62 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrî'l-Celâleyn*, s.101.

63 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrî'l-Celâleyn*, s.97-98.

64 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrî'l-Celâleyn*, s.505.

lerle⁶⁵ veya sahâbî sözleriyle⁶⁶ açıklamaya çalışmışlardır. Bazen kıssalar üzerine geniş açıklamalar da yapılmıştır.⁶⁷

Şâfi mezhebine mensup olan müellifler Şafii fikhına ağırlık vermiş, olarak ve ahkâm ayetlerini Şâfi fikhına göre değerlendirmişlerdir.⁶⁸ Kelâmî ayetleri ise sünnî görüşlere göre değerlendirmişler, Allah'ın varlığı, rû'yetullâh gibi konular da görüşlerini bildirmişlerdir.⁶⁹

Müellifler kuran ayetlerinin lügat sarf, nahiv, meâni vb. yönlerini de ele almışlardır. İstifham, te'kîd, hazf, zamir, istisna gibi durumlar açıklamışlardır.⁷⁰ Keza ayetlerde geçen edebi sanatlarla da değinmişlerdir.⁷¹

Zemahşeri'nin “*el-Keşşâf*” adlı tefsiri⁷², Tabersî'nin “*Mecmau'l-beyân*” ı, Fahreddin er-Râzî'nin “*Mefâtîhu'l-gayb*” adlı eseri, Kâdî Beyzâvî'nin “*Envârü't-tenzîl ve esrârü't-tevîl*” i, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin “*el-Bahrü'l-muhît*” i ile Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Hâkim'in hadis mecmuaları mezkûr eserin kaynakları arasında zikredilebilir.⁷³

1.5. Minhâcu't-Tâlibîn

Şâfi fikhına dair Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277) tarafından kaleme alınan eserdir. Eser Şâfi fakihî Abdülkerim er-Râfî'nin *el-Muharrer* adlı kitabının muhtasarıdır.⁷⁴ Müellif eserin mukaddimesinde *el-Muharrer* adlı eserin Şâfi mezhebinde önemli bir yeri olduğunu, ancak metninin ezberlenmesi zor olduğu için bu eseri kaleme aldığını ifade etmiştir.⁷⁵

Eserde geçen “*kavl*, *akvâl*” kelimeleri imam Şâfi'ye ait görüşlerdir. Müellif delilin kuvvetine göre “*ألظهر* / *azhar*” ve “*المشهور* / *meşhur*” şeklinde kavramlar kullandığını ifade etmiştir.⁷⁶, “*Vech*” ve “*Evcuh*” kelimeleri ile mezhep içi yetişen

65 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.32.

66 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.358.

67 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.497.

68 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.462.

69 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.180.

70 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.216, 717, 741, 251, 388 vd.

71 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.61, 74, 352,

72 Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.827.

73 Ali Akpınar, “Tefsîrü'l-Celâleyn”, *DİA*, XXXX, 294.

74 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetu'l-Müftîn fi'l-Fikh*, Thk. İvaz Kasım Ahmed İvaz, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1425/2005, s. 7. M. Kâmil Yaşaroğlu, “Minhâcu't-Tâlibîn”, *DİA*, XXX, 112.

75 en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn*, s.7.

76 en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn*, s.7.

fakihlerin mezhep önderi olan Şâfiî'nin kaideleri veya kendi ictehadları doğrultusunda elde ettikleri sonuçları kastetmiştir. Bunları da “esah/ أحصاح” ve “sahih/ صحیح” şeklinde ifade etmiştir.⁷⁷ Müellif Şâfiî'nin ve sonra gelen Şâfiî fakihlerin içinden tercih edilen görüşü “mezhep/ المذهب” şeklinde ifade ettiğini, “Nas/ صن” kelimesiyle bizatihi Şâfiî'nin görüşünü kastettiğini, “kîle kezâ/ كيلة كذا” ifadesiyle sahih ve esahh olana “افیق ول كذا/ ve fi kavlin kezâ” ifadesiyle de tercih edilen görüşe aykırı olan görüşleri kastettiğini ifade etmiştir.⁷⁸

Eser diğer klasik fıkıh kaynakları gibi olduğu gibi kitap ve bab sistemine göre tasnif edilmiştir. Eser “Kitâbu't-Tahâre/Temizlik Bölümü” ile başlar, sonra namaz, oruç, zekât, hac, alışveriş, selem, rehin, nikah, boşama gibi geniş içerikli konular işlenmiş, sonra bu ana bölümler alt başlıklar açılarak “bab” başlığı altında işlenmiştir. Eser “Kitâbu Ümmühâti'l-Evlâd/ Efendisinden çocuk doğuran cariye” bölümü ile son bulur.⁷⁹

Mezkûr eser üzerine Demîrî'nin *en-Necmu'l-Vehhâc fi Şerhi'l-Minhâc*, İbnü'l-Mülakkin'in *Tuhfetü'l-muhtâc ilâ edilleti Ehâdîsi'l-Minhâc*⁸⁰ adlı eserler gibi bir çok şerh yazılmıştır.

1.6. Muhtasar'ı Kudûrî

Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037) tarafından kaleme alınan hanefî fıkhına dair olan eseridir. Hanefî mezhebinde “*el-Kitâb*” dendiğinde Kudûrî'nin bu eseri kastedilmiştir.⁸¹ Hanefilerin bu eseri salgın hastalık zamanında okudukları, bu kitabı okuyanın fakirlik görme-yeceğini iddia etmişlerdir.⁸²

Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının 12 bin fikhî mesele içerdiği de iddialar arasındadır.⁸³ Eser kitâb ve bâb sistemine göre yazılmış olup “Kitâbu't-Tahâre/temizlik bölümü”⁸⁴ ile başlar, “Kitâbu'l-Ferâiz/Miras Bölümü”⁸⁵ ile son bulur.

77 en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn*, s.8.

78 en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn*, s.8.

79 en-Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn*, s.369.

80 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1875.

81 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1631.

82 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1631.

83 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1631.

84 Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhî'l-Hanefî*, Thk. Kamil Muhammed Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1418/1997, s.11.

85 el-Kudûrî, *el-Muhtasar*, s.245.

Eser muhtasar olması sebebiyle Kur’ân ve sünnetten çok az deliller verilmiştir. Sadece Hanefî mezhebinin görüşlerine yer verilmiş diğer mezhepler zikredilmemiştir. Fıkhi mesele hakkında görüşler nakledilirken öncelikle Ebû Hanîfe’nin sonra İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’in ittifak ettikleri konular⁸⁶, sonra Ebû Yûsuf⁸⁷ ile İmam Muhammed’in tek kaldığı görüşler⁸⁸ aktarılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserde sadece bir yerde “وقل محمد زفر”⁸⁹ ifadesini kullanarak imam Muhammed ile Züfer’in ortak görüşlerini aktarmıştır.

Eser; düzenli sistematığı, muhtasar olması, sade üslubu gibi sebeplerle hanefî mezhebinde şöhret bulmuş bir eserdir. Nitekim Alâeddin es-Semerkandî “*Tuhfetü’l-fukahâ*” adlı eserini yazarken keza Merginânî “*el-Hidâye*” adlı eserini yazarken “Muhtasar”dan istifade ettiklerini ifade etmişlerdir. Keza İbrâhim el-Halebî’nin Mülteka’l-Ebhur adlı eserinin temel kaynaklarından biri de Kudûrî’nin bu eseridir.⁹⁰

Muhtasaru’l Kudûrî’nin üzerine yazılmış birçok şerh ve haşiye vardır. Nitekim Akta’ el-Bağdâdî, Hâherzâde, Muhammed b. Ahmed el-İsbîcâbî, Zâhidî, Ebû Bekir el-Hâddâd, İbn Kutluboğa, Abdülganî el-Meydânî gibi âlimler tarafından bu eser üzerine şerh ve hâşiyeler yazılmıştır.⁹¹ Bu eser halen Siirt medreselerinde icâzetname alan hocaların hanefî fikhına dair okudukları kitap olarak devam etmektedir.

1.7. **Nuru’l-İzâh ve Necâtü’l-Ervâh fi’l-Fıkhi’l-Hanefî**

Ebü’l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürübülâlî el-Vefâî el-Mısırî (ö. 1069/1659) tarafından Hanefî fikhına dair kaleme alınan eserdir. Eser sadece Tahâret⁹² ve Namaz⁹³ Oruç⁹⁴ konularını ele almıştır. Müellif eserde yer almayan zekat ve hac konularına Merâki’l-Felâh isimli eserinin sonunda değinmiştir.⁹⁵

86 el-Kudûrî, *el-Muhtasar*; s.247.

87 el-Kudûrî, *el-Muhtasar*; s.15.

88 el-Kudûrî, *el-Muhtasar*; s.40.

89 el-Kudûrî, *el-Muhtasar*; s.20.

90 Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 65.

91 Cengiz Kallek, “Kudûrî”, *DİA*, XXVI, 322. Bu eser üzerine yazılan şerh ve haşiyeler için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn*, II, 1631; Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, XXXI, 66; .

92 Ebü’l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürübülâlî el-Vefâî el-Mısırî, *Nuru’l-İzâh ve Necâtü’l-Ervâh fi’l-Fıkhi’l-Hanefî*, Thk. Muhammed Enis Mihrat, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrût 1246/2005, s.13.

93 Şürübülâlî, *Nûru’l-İzâhs*.44.

94 Şürübülâlî, *Nûru’l-İzâhs*.125.

95 Şevket Topal, “Şürübülâlî”, *DİA*, XXXVIII, 275.

Müellif fikhî konulara dair görüşleri verirken hanefî mezhebinde tercih ehli sayılan fakihlerin görüşlerini aktarmış ve bu görüşleri esas almıştır. Eserde İmam Muhammed'in⁹⁶ Ebû Yusuf'un⁹⁷ görüşleri tercih edilmiştir. Diğer mezheplerin görüşlerine ise yer verilmemiştir.

Eserde ana bölümler “Kitap”⁹⁸ başlığı altında alt başlıklar ise genellikle “Fasl”⁹⁹ Bazen de “Bap”¹⁰⁰ adı altında işlenmiştir. Eser Taharet bölümüyle başlayıp “Hatime”¹⁰¹ ile son bulmuştur. Eserin bir çok şerhi bulunmaktadır. Bu şerhlerin en meşhuru Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî'nin “*el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*” adlı eseridir. Bu şerh halen Siirt medreselerinde medreseden mücâz olanların okudukları kitaplar arsında yer almaktadır.

1.8. el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb

Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dimaşkî (ö. 1298/1881) Kudûrî'nin el-Muhtasar adlı eseri üzerine yazılan bir şerhtir. Meydânî Kudûrî'nin el-Muhtasarı'nın başlıkları üzerine hemen hemen hiçbir eklemeye bulunmamıştır. Sadece metinde geçen meselelerin hükümlerini şerh etmiştir.

Müellif Kudûrî'nin Muhtasar adlı eserinde geçen kapalı kelimeleri açıklamış, Kudûrî daha önce ifade edildiği gibi fikhî meseleleri açıklarken hanefî fakihleri olan imam Muhammed ve Ebû Yûsuf'un görüşlerini nakletmiştir. Ancak bu görüşler arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır. Ancak Meydânî mezkûr eserinde bu görüşlerden hangisini tercih ettiğini nizami bir şekilde ifade etmiştir. Bazen de mezhep ulemasının konu ile ilgili görüşünün ne olduğunu açıklamıştır.¹⁰² Müellif Kasım b. Kutluboğa'nın “*et-Tercih ve't-Tashih*” adlı eserinden birçok alıntı yapmış ve bu eseri kitabına derç etmiştir.¹⁰³ Mezhep içi hangi görüşün revaçta olduğunu ifade etmek için “عليه الفتوى”¹⁰⁴, “بهي فتوى”¹⁰⁵ gibi tabirler kullanmıştır.

96 Şürünlülâfî, *Nûru'l-İzâh*, s.78.

97 Şürünlülâfî, *Nûru'l-İzâh*, s.138.

98 Şürünlülâfî, *Nûru'l-İzâh*, s.44.

99 Şürünlülâfî, *Nûru'l-İzâh*, s.47.

100 Şürünlülâfî, *Nûru'l-İzâh*, s.50

101 Şürünlülâfî, *Nûru'l-İzâh*, s.148.

102 Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dimaşkî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, Mektebetu'l İlmîyye, Beyrût ts., c. I, s.52, 67 vd.

103 el-Meydânî, *el-Lübâb*, II, 181.

104 el-Meydânî, *el-Lübâb*, I, 52; III, 12.

105 el-Meydânî, *el-Lübâb*, I, 50.

Eser klasik fıkıh eserlerine benzer şekilde fikhî konular ana bölümler “*kitâb*”, tali bölümler ise “*bâb*” adı altında işlenmiştir. Eserin kaynakları Haskefî’nin *ed-Dürrü’l-Muhtâr*¹⁰⁶, Merğînânî’nin *el-Hidâye’si*¹⁰⁷, el-Haddâd’ın *el-Cevheretü’n-Neyyire’si*¹⁰⁸, Kasım b. Kutluboğa’nın “*et-Tercih ve’t-Tashih*”¹⁰⁹ ve İbni Âbidîn’in “*Reddü’l-muhtâr*” adlı eserleridir.

1.9. İânetu’t-Talibîn alâ Halli Elfâzi Fethi’l-Mûîn

Osman b. Muhammed el-Bekrî Şatâ ed-Dimyâtî el-Bekrî’ye (ö. 1300/1883) ait olan bu eser Şâfiî fıkıhına dair kaleme alınan bir şerh niteliğinde eserdir. Eser Zeynuddîn b. Abdilaziz el-Melîbârî’nin (ö.987) Fethu’l-Muîn bi şerhi kurreti’l-ayn bi Mühimmâtî’d-dîn adlı eserine üzerine yazılmış şerhtir. Müellif eserin mukaddimesinde dost ve sevdiklerinin bu esere yazılan şerh ve haşiyeleri bir araya getirmesini istediğini ancak kendisini bilgisinin azlığı sebebiyle bu işe yeterli bulmadığını, ancak dostları tarafından bu istek tekrarlanınca bu eseri kaleme almaya karar verdiğini ifade etmiştir.¹¹⁰

Müellif bu haşiyesini yazarken sadece cumhur ulemadan nakillerde bulunduğu ifade etmiştir. keza bu eseri kaleme alırken ana kaynaklarının Tuhfetu’l-Muhtâc, Fethu’l-Cevâd, Nihâyetu’l-Muhtâc, Şerhu’r-Ravd, Havâşî İbn Kasım gibi müteahhir ulemanın eserlerinden oluştuğunu dile getirmiştir.¹¹¹

Müellif bu eserinde bazı ıstılahlar kullanmıştır. Bu ıstılahlar ve bu ıstılahlarda kastedilen Şafii uleması şunlardır:

ش/شيخي/Şeyhî¹¹²: Ahmed b. Hamza er-Remlî

نا/ش/شيخنا/Şeyhunâ¹¹³: Zekeriyâ el-Ensari

خ/الش/شيخ/eş-Şeyh¹¹⁴: Zekeriyâ el-Ensari

ح/الش/شرح/eş-Şârih¹¹⁵: Muhammed b. Ahmed el-Mahallî

106 el-Meydânî, *el-Lübâb*, I, 29, 33,38; II, 21, 24,43,46 vd.

107 el-Meydânî, *el-Lübâb*, II, 54, 83, 86, 100,103 vd.

108 el-Meydânî, *el-Lübâb*, II, 138, 156, 190, 196 vd.

109 el-Meydânî, *el-Lübâb*, I, 9, 10, 11, 15; II, 14, 23, 32, 34, 40 vd.

110 Osman b. Muhammed el-Bekrî Şatâ ed-Dimyâtî el-Bekrî, *İânetu’t-Talibîn alâ Halli Elfâzi Fethi’l-Mûîn*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1418/1997, c. I, s.7.

111 ed-Dimyâtî, *İânetu’t-Talibîn*, I, 7.

112 ed-Dimyâtî, *İânetu’t-Talibîn*, I, 168.

113 ed-Dimyâtî, *İânetu’t-Talibîn*, I, 171.

114 ed-Dimyâtî, *İânetu’t-Talibîn*, I, 293.

115 ed-Dimyâtî, *İânetu’t-Talibîn*, I, 295.

العشقي/Şeyhân¹¹⁶: Sahabilerden bahsederken Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer; Muhaddislerden bahsederken Buhârî ve Müslim; fikhî meselelerde ise er-Râfî ve Nevevî kastedilmiştir.

القاضي/el-Kâdî¹¹⁷: mütekaddimîn şâfiî alimlerinden bahsederken Ebû Hâmid el-Mervezî; Müteahhirîn şâfiî ulemasını zikrederken Ebû Ali Hasan b. Muhammed el-Mervezî; Hadis kitaplarından bahsederken İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsûbî; Tefsîr kitaplarından bahsederken Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî; Şafii fıkıh usulünden bahsederken Ebubekr el-Bâkillânî kastedilmiştir.

Adı geçen eserde bir takım rumuzlar da kullanılmıştır. Bu rumuzlar ve karşılıkları şunlardır:

مر¹¹⁸: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî'nin Nihâyetu'l-Muhtâc adlı eseri.

عش¹¹⁹:

رشدي¹²⁰: Ahmed b. Abdirrezzâk b. Muhammed el-Mağribî

ح: İbn Hacer el-Heytemî'nin Tuhfetu'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc adlı eseri.

ش: İbn Hacer'in Tuhfetu'l-Muhtâc isimli eseri

الكردى¹²¹: Muhammed b. Süleyman el-Kürdî'nin el-Mevâhibi'l-Medeniyye ala Şerhi'l Mukaddimeti'l-Hadremiyye adlı eseri.

يوبرش¹²²: Muhammed b. Ahmed eş-Şevberî'nin el-Fetâvâ ve Hâşiye ala Şerhi't-Tahrîr adlı eseri.

Müellif şâfiî fakihlerini bir takım rumuzlar kullanarak vermiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

أج¹²³: Atiyyetullâh b. Atiyye el-Burhânî el-Echûrî.

بج¹²⁴: Muhammed el-Buceyrimî.

ح ف¹²⁵: Muhammed el-Hafnâvî.

116 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 305; II, 27, 43 vd.

117 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 99, 121, 167 vd.

118 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 171, 172, 173 vd.

119 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 33, 34, 38 vd.

120 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, II, 401.

121 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 53, 54, 63 vd.

122 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 72 vd.

123 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, II, 212.

124 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 274.

125 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 153.

- حل¹²⁶: el-Burhan Ali el-Halebî
 زي¹²⁷ : Ali b. Yahya ez-Ziyâdî.
 سل¹²⁸: Sulatan b. Ahmed Sellâme.
 سم¹²⁹: Ahmed b. Kasım el-İbâdî.
 شق¹³⁰: Abdullah b. İbrahim eş-Şerkâvî.
 طب¹³¹ : Mansur et-Tablâvî.
 قل¹³²: Şihâb Ahmed b. Ahmed b. Sellâme el-Kalyûbî.
 الشهاب¹³³: Ahmed b. Hamza el-Kebîr.

Eserin Fethu'l-muîn metnine şerh olması sebebiyle klasik fıkıh kitaplarının bölümlerine göre dizildiği görülmektedir. Konular bâb başlığı altında dizayn edilmiştir. Eser Namaz babı ile başlar, sonra zekât, oruç, hacc, alışveriş bölümleriyle devam eder.¹³⁴ Daha sonra Muâmelât konularına geçilir. Bu başlık altında satış akdi, karz, rehin hacr, havale daman sulh, vekalet, mudarebe, şirket, şuf'a, icâre, âriye, gasb, hibe, vakıf, vasiyet gibi akitlerden bahsedilir.¹³⁵ Bölümün sonunda Miras hukukuna ve vedîa/emanet ve lukâta/buluntu mal konularına değinilir.¹³⁶ Daha sonra Aile hukuku konularına geçilir. Bu başlık altında Nikâh, Hul', Talak, Hidâne meseleleri işlenir.¹³⁷ Cinayet ve cezalar başlığı altında kısas ve kısasın hükümlerine değinildikten sonra zina, kazif, içki, hırsızlık, yol kesenin cezasının ne olduğu açıklanmış, son olarak da müteferrik birkaç meseleye değinilir.¹³⁸ Daha sonra cihâd bölümüne geçilir ve cihatla ilgili hükümlere değinilir.¹³⁹ Kazâ bölümü başlığı altında yargı adabından, şahitlik ve şartlarından, yemin ve yemin kefaretin-den bahsedilerek son olarak i'tâk/köle azat etmek başlığı altında tedbir, mükâtebe akdi ve ümmü veled konularına değinilerek kitap hitama erdirilmiştir.¹⁴⁰

- 126 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, I, 175.
 127 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, II, 61.
 128 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, II, 412.
 129 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, II, 415.
 130 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, II, 420.
 131 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, II, 96.
 132 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, II, 127.
 133 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, II, 131.
 134 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, III, 99.
 135 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, III, 5-260.
 136 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, III, 261-295.
 137 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, III, 295-IV, 123.
 138 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, IV, 124-204.
 139 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, IV, 205-239.
 140 ed-Dimyâtî, *İânetu't-Talibîn*, IV, 239- 384..

1.9. es-Sîretü'l-Halebiyye

Ebü'l-Ferec Nûruddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî'ye (ö. 1044/1635) ait Siyer alanında yazılmış bir eserdir. Eserin asıl adı “*İnsânu'l-Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*”dur. “Halebî, Ebü'l-Mevâhib Muhammed b. Muhammed es-Siddîkî'nin işaretleriyle kaleme almış ve bu eserini, İbn Seyyidünnâs'ın *Uyûnu'l-eser*'i ile Şemseddin eş-Şâmî'nin *es-Sîretü'ş-Şâmiyye*'sini ihtisar ederek meydana getirmiştir.”¹⁴¹ Ayrıca esere Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin “*el-Hemziyye fi'l-medâihi'n-nebeviyye*”¹⁴² ve “*el-Kevâkibu'd-dürriyye fî medhi hayri'l-beriyye*” adlı eserleri, İbn Seyyidünnâs'ın “*Büşra'l-lebîb bi-zikra'l-habîb*” adlı divanı ve Takıyyüddîn es-Sübki'nin “*et-Tâkiyye*”¹⁴³sinden de iktibaslar yapmıştır.

Müellif esere öncelikle mukaddime ile başlamıştır. Daha sonra öncelikle Hz. Peygamber'in (a.s.) nesebi, babasının evlenmesi, Annesinin O'na hamile kalması, babasının vefatı, Muhammed Ahmed olarak isimlendirilmesi, annesinin vefat ve sütanne edinmesi, Ficâr harbi, hilfu'l-fudûl, Hz. Hatice ile evlenmesi, kâhinlerin Hz. Peygamber'in (a.s.) geleceğinden haber vermesi, Vahyin başlangıcı, Hz. Peygamber'in abdest almayı öğrenmesi, Hz. Peygamber'e ilk iman edenler, dârul-erkâm, Medine'ye ilk hicret, Habeşistan'a hicret, İsrâ, miraç ve beş vakit namazın farz olması gibi konulardan bahsetmiştir.¹⁴⁴

Müellif daha sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) Arap kabilelerine islam dinini tebliğ etmesi, ezanın meşruiyeti konularını işlemiş daha sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) bizzat katıldığı askeri harekâtlarından/megâzî bahsetmiştir.¹⁴⁵ Bilahare müellif Hz. Muhammed (a.s.)'in bizzat katılmadığı seriyyelerini konu edinmiş¹⁴⁶, sonra Hz. Peygamber'in islâma davet ettiği hükümdarlara yazdığı mektuplardan bahsederek veda haccına değinmiştir.¹⁴⁷ Müteakiben eserde Hz. Peygamber'in mucizeleri, çocukları, amcaları, eşleri, hizmetkârları, yazıcıları, bekçileri, yakınları, şairleri, müezzinleri ve aşere-i mübeşşere vs. hakkında bilgi verilmektedir.¹⁴⁸ Eser, Resûl-i Ekrem'in doğumundan ölümüne kadar cereyan eden olayların kronolojik sıralamasıyla hitama ermektedir.¹⁴⁹

141 Ebü'l-Ferec Nûruddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrût 1427, c. I, s. 3; Cevat İzgi, “Nûreddin Halebî”, *DİA*, XV, 233.

142 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, I, 42.

143 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, III, 436.

144 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, I, 5-588.

145 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, II, 3-III, 183.

146 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, III, 213-298.

147 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, III, 337-388.

148 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, III, 389-466.

149 Nûruddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, III, 519-528.

1.10. Hâşiyetu'l-Bâcûrî/Beycûrî

İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî (ö. 1277/1860) tarafından Fıkıh konusunda kaleme alınan eserdir. Eser Şafii fikhına dair konuları ihtiva etmektedir. Müellif esere öncelikle İbn Kasım el-Gazzî tarafından yazılan mukaddimeyi şerh etmekle kitaba başlamıştır.¹⁵⁰ Müellif eserine Kitâbu't Tahâre/Temizlik bölümü ile başlamış¹⁵¹, Kitâbu Ahkâmî'l-Itk/ Kölelik Hükümleri¹⁵² ile bitirmiştir. Eser esasen Ebû Şücâ'a ait et-Takrîb adlı esere Muhammed b. Kasım el-Gazzî tarafından yapılan *Fethu'l-karîb* adlı şerhin hâşiyesidir.¹⁵³ Bu sebeple fikhî ana konular kitâb başlığı altında tali konular ise Fasıl başlığı altında verilmek suretiyle *Fethu'l-karîb*'in muhtevasına uygun, klasik fikhî eserlere göre tasnif edilmiş bir eserdir.¹⁵⁴

Müellif şerh yaparken Arapça dilbilgisi/nahiv kurallarını kullanarak açıklamalarda bulunmuştur.¹⁵⁵ Asıl metinde yer alan fi Ba'dı'n-nusah / في بعض النسخ 'tan kastın metnin bazı nüshalarının farklı olabileceğini bunun sebebinin ise musannifin metni öğrencilerine imla ettirdiğini bunun da bazı kelimelerin yanlışlıkla karışma ihtimalinin olmasına bağlamıştır.¹⁵⁶ Eserde açıklaması yapılan fikhî meselelerde hadisle ihticac edilmiştir.¹⁵⁷ bazı kelimelerin anlamını tespit edebilmek adına Arap şiirine müracaat edilmiştir.¹⁵⁸

1.12. es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âsâru'l-Muhammediyye.

Eser es-Sîretü'z-Zeyniyye olarak da bilinmektedir. Müellif eserde Hz. Peygamber'in hayatı, mucizeleri ve hilyesine dair bilgiler vermektedir. Ayrıca Nûreddin el-Halebî'nin İnsânu'l-uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn adlı eserinin kenarında da basılmıştır.¹⁵⁹ Müellif eserini kaleme alırken İbn-i Hişâm'ın es-Sîretü'n-Nebeviyye, Kastallânî'nin el-Mevâhibi'l-Ledünniyye, Süheylî'nin er-Ravdu'l-Unuf adlı eserlerinden istifade ettiğini ifade etmiştir.¹⁶⁰

150 İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım el-Gazzî alâ Metni Ebi Şücâ*, Thk. Muhammed Abdüsselam Şahin, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrût 1420/1999, c. I, s. 4.

151 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, I, 43.

152 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, II, 679.

153 Ahmet Saim Kılavuz, "Bâcûrî", *DİA*, IV, 416.

154 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, I, 43,69.

155 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, I, 100.

156 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, I, 101.

157 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, I, 165 vd.

158 el-Bâcûrî, *Hâşiyeye alâ Şerhi İbn Kasım*, I, 96-97.

159 İrfan Aycan, "Dahlân, Ahmed b. Zeynî", *DİA*, VIII, s. 417.

160 Ahmed Zeynî Dahlân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âsâru'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Kalemi'l-Arabi, Haleb 1417/1996.

Müellif eserinin birinci cildinde Hz. Peygamber'in (a.s.) gelmeden önce oluşan harikulade hallerinden, annesinin vefâtından, dedesi Abdulmuttalib'in vasiyetinden, çocukluk yıllarından ve peygamber olarak gönderilmeden önce onda zuhur eden harikulade hallerden¹⁶¹ vahyin kısımlarından, Hz. Peygamber'e (a.s.) ilk iman edenlerden, Kureyşli müminlerin gördükleri eziyetlerden¹⁶², İsrâ ve miraç mucizesinden¹⁶³ bahsetmiştir. İkinci cildinde ise Hz. Peygamber'in (a.s.) katıldığı Kaynuka, Gatafan, Uhud, Zâtu'r-Rika gibi gazveleri konu almıştır.¹⁶⁴ Akabinde ise Hz. Peygamber'in (a.s.) seriyyelerinden¹⁶⁵ ve Hz. Ebubekir'in Hacc ile görevlendirilmesi, Hz. Halid b. Velid ve Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in ise Yemen'e gönderilmelerinden bahsetmiştir.¹⁶⁶ Üçüncü ciltte ise Hz. Peygamber'in veda haccından¹⁶⁷, yazmış olduğu mektuplardan¹⁶⁸, mucizelerinden¹⁶⁹, O'na itaat ve muhabbetin vacip olduğundan¹⁷⁰ ve vefat sürecinden¹⁷¹ bahsederek kitabı sonlandırmıştır.

1.13. Ebdeu'l-Beyân li-Cemûi Âyi'l-Kur'ân

Eser Siirt'in Tillo ilçesinde doğmuş ve ilmi tahsilini bölgedeki değişik medreselerde tamamlamış olan, 1925 Siirt doğumlu Molla Bedreddin Sancar hoca efendi tarafından kaleme alınmıştır. Halen hayatta olan müellif Siirt'te Fahr Kurran Kursu bünyesinde öğrencilerine ders vermekle meşguldür. Müellifin bu eseri dışımda *Akidetü'l-Mü'mini's-Sedîde*, *Hulâsatu't-Tasrîf*, *Lemhât Mine's-Sîreti'z-Zâtiyye* ve *Bedî'u'l-Beyân li-Mâ Asâ en Yehfâ fi'l-Kur'ân* adlı eserleri mevcuttur.

Mezkûr eser incelendiğinde müellif eserinin kaynakları arasında İbn Kesir, Kurtubî, Beyzâvî, Hazin, Celâleyn, Âlûsî, Fahreddin-i Râzî gibi birçok müfessiri saymaktadır.¹⁷² Eserin dipnotlarında müellif birçok bilgiye yer vermiştir. Dipnotlarda yer alan bilgilerin çoğunu da Âlûsî ve Sabûnî'nin tefsirlerinden almıştır.¹⁷³ Eserin geneli göz önünde bulundurulduğunda İmam Asım'ın Hafs kıraati esas

161 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, I, 15-170.

162 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, I, 17-276.

163 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, I, 277-280.

164 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 11-151

165 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 151-364.

166 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 365-370.

167 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 11-13.

168 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 56-90.

169 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 91-295.

170 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 295-316.

171 Dahlân, es-Sîretü'n-nebeviyye, II, 316-332.

172 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân li-Cemûi Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'n-Nîl, Kâhire/İstanbul 1428/2007, s. 14.

173 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.15.

alındığı görülmektedir. Anlam ve dilbilgisi hususlarında ise ittifak edilen görüşleri ön planda tutulmuştur. Ayetlerde geçen bilinmeyen kelimelerin eşanlamlısını verip anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Müteşâbih ayetleri açıklarken gelenekçi bir tavır sergilenmiştir.¹⁷⁴ Ahkâm ayetleri tefsir edilirken zaman zaman mezhep görüşlerine yer verilmiştir.¹⁷⁵ Ayetlerin nüzûl sebeplerine¹⁷⁶, ayetler arasındaki tenasübe, ayetlerin belagat yönüne, bazı kavramlarda yer alan ihtilaflara değinilmiştir.¹⁷⁷ Zaman zaman müellifin şiir ile istişhâd ettiği¹⁷⁸, nâsih ve mensûh'a işaret ettiği¹⁷⁹ de görülmektedir.¹⁸⁰ Ayetlerin i'râb ve tahlili de eserde önemli yer tutmaktadır.¹⁸¹

Eser hem rivayet hem de dirayet tefsiri sayılmaktadır. Zira eser incelendiğinde ayetler bazen ayetlerle bazen hadislerle¹⁸² bazen sahabi kavliyle açıklandığı gibi bazen de akli delillerle izah edilmektedir. Müellif kelâmî konularda ise Ehl-i sünnet'in görüşlerini tercih etmiştir.¹⁸³ Bu eser üzerine Hasan Çağlar tarafından "*Bedreddin Sancar Ebdeu'l-Beyân li-Cemü Âyi'l-Kur'ân Adlı Tefsiri*" isimli yüksek lisans tezi yazılmıştır.¹⁸⁴

1.14 Cevheretü't-Tevhîd

Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî (ö. 1041/1631) akaide dair manzum eseridir. Eser 144 beyit şeklinde manzum olarak yazılmıştır. Eserde ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'îyyât konuları işlenilir.

Giriş beyitlerinde her Müslümanın bilmesi gereken ana akâid konularından bahsedilir. Birinci bölümde Allah'ın varlığı konusuna hudûs delili ile temas edilir.¹⁸⁵ Sonra iman ile İslâm'ın tarifi ve iman-İslâm ilişkisi üzerinde durulur¹⁸⁶, daha

174 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.131.

175 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s. 89-90.

176 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s. 285.

177 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.18.

178 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.40.

179 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.59.

180 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.

181 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s. 251.

182 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s.233.

183 Bedreddin Sancar, *Ebdeu'l-Beyân*, s. 364.

184 Hasan Çağlar, *Bedreddin Sancar Ebdeu'l-Beyân li-Cemü Âyi'l-Kur'ân Adlı Tefsiri*, Haran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2010.

185 Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, *Cevheretü't-Tevhîd*, Hâsemî Yayınları, İstanbul 2011.

186 el-Lekânî, s.7-8.(18 ila 22. beyitler arası.).

sonra Allah'ın (c.c.) selbî ve subûtî sıfatlar sıralanır¹⁸⁷. Allah'ın (c.c.) sıfatlarının kadim, İlâhî isimlerin tevkîfî oluşuna, Kur'ân'ın hudûstan tenzih edilmesi gerektiğine işaret edilir¹⁸⁸. Ayrıca kulların fillerini Allah'ın yarattığını, kulun kesb yetisiyle sorumlu olduğunu ifade eder. Ayrıca mutezilenin aslah ideolojisini reddeder, rüyetullâh'ın mümkün olduğunu ifade edip kaza ve kadere imanın vücûbiyetinden bahsederek ilâhiyyât konuları tamamlanır¹⁸⁹.

Nübüvvât bahsinde peygamberlerin vasıfları, peygamberliğin mûcize ile ispatı, Allah tarafından korundukları, Hz. Muhammed'in (a.s.) mü'cizeleri, insanların en üstünü olduğu, miraç mucizesine ima edilmesi gerektiği, Hz. Âişe'yi kazftan tenzîh etmek gerektiğini, ashabın en hayırlı çağ olduğunu, hilafet sırasına göre sahabilerin fazilet sırasının olduğu gibi konuları işler¹⁹⁰.

Eserin sem'iyât kısmında ise meleklerle iman, ruhun ölüm melekleri tarafından kabzedileceği, ruhun ve aklın mahiyeti, mizan, arş, kürsî, sırat, cennet cehennem, şefaât, haşır, rızık, kötü hasletler, devlet başkanının adil olması gerektiği vs. gibi diğer konular üzerinde durulur¹⁹¹. Ayrıca Siirt medreselerinde kelim alanında mezkûr esere İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî el-Mısırî (ö.1277/1860)'nin "*Tuhfetü'l-Mürîd alâ Cevhereti'l-Tevhîd*" adlı şerhi okutulmaktadır.¹⁹²

Öte yandan Siirt medreselerinde kelim alanında İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin "*Akîdetü'l-İman*" adlı eseri de okutulmaktadır. Eserin muhtevası ile ilgili çalışma yapıldığından bu eserin içeriği hakkında bilgi vermeyi makaleyi uzatamama adına gereksiz buluyoruz.¹⁹³

Siirt medreselerinde icazetname sonrası okutulan eserler bunlardan ibaret değildir. Daha önce ifade edildiği gibi bazı medreselerde icazetten sonra okutulan eserler medreseye göre farklılık gösterebilmektedir. Nitekim bazı medreselerde tefsir alanında *Safvetü'l-tefâsir*, *Nesefî Tefsiri* de okutulabilmektedir. Hadis alanında *Riyâzu's-salihîn*, *Muhtâru'l-Ehâdis*, İmam Malik'in *Muvatta*, Muhammed

187 el-Lekânî, s.8-10.(22 ila 37. beyitler arası).

188 el-Lekânî, s.11-12(38 ila 44. beyitler arası).

189 el-Lekânî, s.13-14.(45 ila 54. beyitler arası).

190 el-Lekânî, s.15-19.(55 ila 89. beyitler arası).

191 el-Lekânî, s.22-32.(90 ila 144. beyitler arası.). Ayrıca bkz. Uğur Erman, "*Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri*", s. 162-163.

192 Uğur Erman, "*Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri*", s. 163.

193 Anılan eserin muhtevası ile ilgili bkz. Adnan Memduhoğlu, "*İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin Manzûm İlmihâli*", Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, cilt: II, sayı: 2, ss. 11-52, s. 34-37 arası.

Fuad Abdülbâki'nin *el-Lü'lü ve'l-Mercân* adlı eseri ve Kütüb-ü sitte tercih edilmektedir. Özellikle Tillo Mücâhidiyye medresesinde her gün ikindi namazından sonra Kütüb-ü sitte dersleri yapılmaktadır. Hadisler okunurken Arapça dil kaideleleri göz önünde bulundurulur. Hadisler okunmadan önce talebeler tarafından mütalaa edilir. Hadislerden fikhî hüküm elde etmek için fıkıh eserlerine müracaat edilir. Fıkıh alanında ise; *Kifâyetü'l-mübtedî*, *el-Hediyyetu'l Alâiyye*, *el-İhtiyâr*, *Merâki'l-Felâh* ve *el-Hidâye* gibi eserler de tercih edilebilmektedir. Bu eserlerden *Kifâyetü'l-mübtedî*'nin ezberlenme şartı vardır. Bu eserlerin içerikleri hemen hemen aynı olduğu için bu eserlerin muhteviyatına değinmenin fuzuli olduğunu düşünmekteyiz. Siyer alanında ise İbn-i Hişâm'ın *Sîret* adlı eseri veya Suyûtî'nin *Târîhu'l-Hulefâ'sı* da isteğe bağlı olarak okutulduğu ilgililerden müşâfehe yoluyla aldığımız bilgiler arasındadır. Kalam alanında sünî gelenek takip edilmekte genelde Eş'arî kaynaklar okutulmaktadır. Kalam alanında ise bazı medreselerde Seyyid Ahmed Alevî'nin *Akîdetü'l-Avâm* adlı eseri veya İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin *Akîdetü'l-Îmân* adlı eseri tercih edildiği müşahede edilmiştir. Bunun yanında hanefî mezhebine mensup talebeler için Matûrîdî eserler de okutulmaktadır. Ancak Siirt medreselerinde görev yapan bazı müderrislerle yaptığımız şifahi görüşmede yukarıda saydığımız eserlerin ağırlıklı olarak okutulmadığı ifade edildiği için bu eserlerin içeriklerine değinmeyi uygun bulmadık. Bununla beraber fıkıh alanında takip edilen adı farklı olsa da eserlerin içerikleri genellikle aynı muhtevada yazılması sebebiyle eserlerin içeriklerine değinmek sadece makalemizin uzamasına sebep olacaktır. İşte mezkûr sebeplerden dolayı bütün eserlere değinmeyi uygun görmedik.

SONUÇ

Siirt medreseleri halen Arapça dil eğitimi alanında önemli merkezlerden biridir. Öğrencilerini belirli sınavlarla medrese eğitimine alan bu medreselerde ilim tahsil süresi takriben yedi yıldır. Bu medreselerde takip edilen müfredat genellikle aynı olmakla beraber bazen farklılık arz edebilmektedir.

Bu medreselerden mezun olanlara diploma niteliğinde icazetname verilmektedir. Bu medreselerden mücâz olanlar aynı medresede müderris olarak vazife yapabilmektedirler. Medreseden mücâz olanlar isteğe bağlı olarak icazetname sonrası bazı eserler okumaktadırlar. Bu eserler Tefsîr, Hadis, Fıkıh, Siyer ve Kalam alanlarında olmaktadır. Bununla beraber icazetname sonrası okutulan eserler medreseden medreseye farklı olabilmektedir.

Eserlerin içerikleri göz önüne alındığında genellikle Şâfiî/Eş'arî ağırlıklı olduğu göze çarpmaktadır. Bunun en önemli sebebi bölgede hâkim mezhebin

Şâfiî mezhebi olmasıdır. Öte yandan hanefî mezhebine mensup olan talebelere de hanefî fıkıh kitapları da okutulmaktadır. Bu eserlerin okunması öğrencinin isteği hocanın kabul etmesine bağlıdır. Yani makalemizde muhtevasını tanıttığımız eserlerin okunma zorunluluğu yoktur. Tamamen hoca ve öğrenci birlikteliği ile arz talep ilişkisine bağlıdır. Bu medreselerin eğitim öğretim müfredatlarında Tefsîr ve Hadis usulü derslerinin okutulmaması dikkat çekicidir.

Bu medreselerde eğitim gören öğrencilerin Arapça seviyesi iyi olan talebelere tefsir, hadis, fıkıh, kelam ilimleri ile alakalı ikmal dersi verildiği görülmüştür. Keza bu medreselerde öncelikli olarak Arapça dilbilgisi üzerinde çokça durulmaktadır. Daha sonra ikinci önemli ilim Fıkıh alanında olduğu müşahede edilmiştir. Özellikle fıkıhta şâfiî geleneği takip edildiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte Hanefî fıkının da ihmal edilmediği görülmektedir.

Bu meyanda adı geçen medreselerde icâzetnâme sonrası okutulan eserler isteğe bağlı değil bilakis zorunlu olmalıdır. Bu dersler sadece mücâz olanlara değil Arapça seviyesi istenen seviyeye gelen bütün talebelere okutulmalıdır. Öte yandan Tefsîr ve hadis usulü derslerine de ehemmiyet vermeli, bu derslerin de okutulması ve belirli bir eser takip edilmesi gereklidir. Zira hadis ve tefsir okunmadan önce okunulan ilmin metodolojisini, usûl ve araştırma tekniklerini öğrenmek o ilmi anlamının yarısıdır.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Ali, "Tefsîrü'l-Celâleyn", *DİA*, c.XXXX, İstanbul 1994.
- ASKALÂNÎ, İbn Hacer, *en-Nüket ala Kitabi İbni's-Salah*, Thk. Rebî b. Hâdî, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmi (Nşr.), Medine 1404/1984.
- AYCAN, İrfan, "DAHLÂN, Ahmed b. Zeynî", *DİA*, c. VIII, İstanbul 1994.
- BÂCÛRÎ, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed, *Hâşiye alâ Şerhi İbn Kasım el-Gazzî alâ metni Ebî Şücâ*, Thk. Muhammed Abdüsselam Şahin, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrût 1420/1999.
- BAKTIR, Mustafa "Suffe", c. XXXVII, *DİA*, İstanbul 1994.
- BEYZÂVÎ, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrût 1418.
- CERRAHOĞLU, İsmail, "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil", *DİA*, XI, İstanbul 1994.
- ÇAĞLAR, Hasan, *Bedreddin Sancar Ebdeu'l-Beyân li-Cemûi Âyi'l-Kur'ân Adlı Tefsiri*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2010.
- ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdillâh Kâtip, *Keşfu'z Zünûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1941.

Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Sonrası Okutulan Eserler ve İçerikleri

- DAHLÂN, Ahmed Zeynî, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âsârü'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Kalemi'l-Arabi, Haleb 1417/1996.
- DİMYATÎ Osman b. Muhammed el-Bekrî Şatâ el-Bekrî, İânetu't-Talibîn alâ Halli Elfâzi Fethi'l-Mûîn, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1418/1997.
- ERMAN, Uğur, "Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, c: III, sy: 1.
- GÖZÜTOK, Şakir, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*, Fecr yay., Ankara 2002.
- HALEBÎ, Ebü'l-Ferec Nûruddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed, *İnsânü'l-Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1427.
- HARRÂNÎ, İbrahim *Tuhfetu'l-İhvâni'l-Medresiyye fi Terâcimi Ba'di Musannif'i'l-Kutub'i'd-Dirâsiyye*, ts. 1427.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Medrese", *DİA*, c. XXVIII, İstanbul 1994.
- İZGİ, Cevat "Nûreddin Halebî", *DİA*, c. XV, İstanbul 1994.
- KALLEK, Cengiz, "Kudûrî", *DİA*, c. XXVI, İstanbul 1994.
- KAYA, Mahmut "Beytu'l-Hikme", *DİA*, c. VI, İstanbul 1994.
- KAZICI, Ziya - AYHAN, Halis, "Talim ve Terbiye", *DİA*, c. XXXIX, İstanbul 1994.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, "Bâcûrî", *DİA*, c. IV, İstanbul 1994.
- KOCA, Ferhat, "el-Muhtasar", *DİA*, c. XXXI, İstanbul 1994.
- KOCAMAN, Kasım, "Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler" *İMAD* (İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi), Cilt 2, Sayı 3, 2017.
- KÖYLÜ Mustafa, ALTAŞ Nurullah (ed.), *Din Eğitimi*, Ensar Yay., İstanbul 2014,
- KUDÛRÎ, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed, *Muhtasaru'l-Kudûrî fi'l-Fikhi'l-Hanefî*, Thk. Kamil Muhammed Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1418/1997.
- LEKÂNÎ, Ebû İshak İbrâhîm b. İbrâhîm, Cevheretü't-Tevhîd, Hâşemî Yayınları, İstanbul 2011.
- MAHALLÎ, Celâluddîn es-Suyûtî, Celâleddin, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire ts.
- MEMDUHOĞLU, Adnan, "İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin Manzûm İlmihâli", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: II, sayı: 2, ss. 11-52.
- "Geçmişten Günümüze Tillo Medresesi", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012, 2013*, cilt: II, ss. 135-149.
- el-Verakât Fıkıh Usulü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.
- MEYDÂNÎ, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dimeşkî, *El-Lübâb Fî Şerhi'l-Kitâb*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrût ts.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetu'l-Müftîn fi'l-Fikh*, Thk. İvaz Kasım Ahmed İvaz, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1425/2005.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim "Nizâmülmülk", *DİA*, c. XXXIII, İstanbul 1994.

Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Sonrası Okutulan Eserler ve İçerikleri

- SANCAR, Bedreddin, *Ebdeu'l-Beyân li-Cemî'i Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'n-Nîl, Kâhire/İstanbul 1428/2007.
- SUYÛTÎ, Celaledin, *Hüsnü'l Muhâdara fi Târihi Mısr ve'l-Kahire*, Thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1387/1967.
- SÛBKÎ, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî Abdilkâfî, *Cemu'l-Cevâmi'*, Dâru İbn-i Hazm, Beyrût 1426/2005.
- ŞÛRÛNBÛLÂLÎ, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Vefâî el-Mısrî, *Nuru'l-Îzah ve Necâtü'l-Ervâh fi'l-Fıkhî'l-Hanefî*, Thk. Muhammet Enis Mihrat, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 1246/2005.
- TOPAL, Şevket, “Şürünbülâlî”, *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul 1994.
- YAŞAROĞLU, M. Kâmil, “Minhâcu't-Tâlibîn”, *DİA*, c.XXX, İstanbul 1994.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Beyzavî”, *DİA*, c.VI, İstanbul 1994.